

It has been concluded that administrative decisions play an important role within professional activities of the managers of agencies and units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as their effectiveness determines the efficiency of their operation and further work.

Keywords: *administrative decision, professional management activities, managers, agencies and units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.*

УДК 159.92

І. В. ВОРОБЙОВА,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України НДЦ службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України (м. Харків);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0325-7744>;

С. О. ЛАРІОНОВ,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності) Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3027-8535>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Здійснено теоретичний огляд проблеми десоціалізації особистості в підлітковому віці. Проаналізовано закономірності та механізми нормативного психічного розвитку в підлітковому віці, провідні мотиви й інтереси підлітків. Розкрито зміст понять «соціалізація» та «десоціалізація», механізми й закономірності соціалізації та її дефектів у підлітковому віці. Проаналізовано закордонні та вітчизняні теорії десоціалізації підлітків.

Ключові слова: *соціалізація, десоціалізація, підлітки, дорослішання.*

Vorobyova, I.V. and Larionov, S.O. (2016), "Psychological aspects of the de-socialization of personality in the age of adolescence" ["Psykhologichni aspekty desotsializatsii osobystosti v pidlitkovomu vitsi"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 125–129.

Постановка проблеми. Підлітковий віковий період традиційно є широким полем досліджень у галузі юридичної психології, адже саме тоді поведінка людини стає прямо пов'язаною з правом, може бути оцінена з позицій закону та породжувати правові наслідки.

Поряд із процесами навчання та виховання, які є основою формування особистості на ранніх етапах її розвитку, в підлітковому віці головну роль відіграє процес соціалізації – входження людини в суспільство. Починається цей процес у родині, продовжується в навчальних і трудових колективах під впливом низки інститутів соціалізації (освіти, науки, політики, релігії тощо).

Однак у сучасних умовах спостерігається незадовільне функціонування більшості інститутів соціалізації, завданням яких є залучення підлітків до суспільного життя та культури. Основний тягар покладено державою на інститут освіти, а відповідальність за позашкільну активність підлітків перекладено на сім'ї, які не в змозі самостійно її організувати. Внаслідок

цього частина населення підліткового віку характеризується різноманітними дефектами соціалізації, що ускладнює інтеграцію в суспільство, зумовлює поведінкові відхилення, в тому числі протиправну поведінку.

Стан дослідження. У сучасній юридичній психології накопичено достатню кількість наукових знань про механізми й закономірності процесу соціалізації підлітка та його порушення (Г. М. Андреева, Л. М. Балабанова, О. М. Бандурка, О. В. Землянська, І. С. Кон, Г. С. Костюк, А. Є. Лічко, С. Д. Максименко та ін.).

Тому **метою** статті є узагальнення результатів досліджень у площині проблеми причин і механізмів десоціалізації підлітків.

Виклад основного матеріалу. Дієздатність, яка в юридичній науці трактується як готовність до здійснення розумних вчинків, що становлять права й обов'язки фізичної особи, у психології своїм підґрунтям має дорослість. Вона характеризує ступінь готовності особистості до життя в суспільстві дорослих як рівноправного учасника та є центральним психологічним новоутворенням

підліткового віку (Д. Б. Ельконін, Л. І. Божович, Л. С. Виготський та ін.).

У процесі дорослішання спочатку формуються суб'єктивні елементи, або почуття дорослості, яке поки що не відповідає об'єктивній дійсності:

1) ставлення до себе не як до дитини, а як до дорослого: формування особистісних кордонів, прагнення відмежувати певні сфери свого життя від впливу дорослих; формування власної лінії поведінки, яка не спирається на схвалення чи несхвалення оточуючих;

2) прагнення такого ставлення до себе з боку оточуючих: поява потреб у довірі, повазі, визнанні самостійності.

Елементи об'єктивної дорослості підлітка прослідковуються через його ставлення до різних сторін дійсності – навчання, праці, батьків та однолітків тощо. Вони, на думку Л. Ф. Обухової, проявляються в чотирьох основних сферах: 1) інтелектуальній (самостійність у засвоєнні знань і самоосвіті); 2) соціально-моральній (допомога іншим, відстоювання власних поглядів, відповідність поведінки власним морально-етичним уявленням); 3) у взаєминах з особами своєї та протилежної статі й формах проведення дозвілля; 4) у зовнішності, поведінці, мовленні [1, с. 379–390].

Деякі дослідники (В. В. Столін, С. А. Белічева, А. Є. Лічко) виявили пріоритетні інтереси підлітків, які виступають джерелом їх активності: 1) егоцентризм, інтерес до рефлексії власної особистості; 2) прагнення до вольових зусиль, протидії, подолання, що проявляється в боротьбі проти авторитетів, хуліганстві, непокорі тощо; 3) прагнення до романтичного, невідомого, героїчного. Ці інтереси нерідко надмірно загострюються, з'являються «симптоми розвитку» підліткового віку, описані Д. Б. Ельконіном [2, с. 270–279], до яких належать труднощі у взаєминах із дорослими (негативізм, упертість, толерантність до оцінювання, недовіра), що призводять до дистанціювання від батьків та інших дорослих. Спочатку це спроби окреслити «суверенний простір» (особистий щоденник, захист власної кімнати, комп'ютера тощо), потім – пошук однодумців, спільне проведення часу в компаніях однолітків.

У концепції Д. Б. Ельконіна особливості психічного розвитку в підлітковому віці зумовлені провідною діяльністю попереднього періоду – навчальною. Відбувається переорієнтація спрямованості від зовнішньої до внутрішньої, підліток починає вивчати себе так само, як до цього він вивчав шкільні предмети. Перед ним постає важливе питання: «Хто я?», яке відбиває розвиток самоідентичності та вирішення

якого можливе тільки у процесі зіткнення з дійсністю [2, с. 270–279]. У процесі взаємодії з однолітками у підлітка формується самосвідомість, адже розуміння того «Хто я?» та «Який я?» можливо лише під час порівняння себе з іншими, виокремлення того, ким підліток точно не являється. Тобто «територією соціалізації» підлітків є групи їх найближчого оточення.

Поняття соціалізації розроблене в 40–50-ті роки ХХ ст. в західній соціальній психології (Д. Доллард, А. Бандура, А. Парк, О. Брім та ін.). Джерела та сутність соціалізації визначалися дослідниками в межах теоретичних концепцій, яким вони віддавали перевагу: як процес та наслідок соціального навчання (біхевіоризм); як результат соціальної взаємодії (символічний інтеракціонізм); як розвиток Я-концепції, самоактуалізації (гуманістична школа). Із 1970-х років у вітчизняній психології з'явилися праці, присвячені процесу соціалізації (Б. Г. Ананьєв, В. С. Мерлін, І. С. Кон, Є. С. Кузьмін, Б. Д. Паригін та ін.). У них він визначався як процес засвоєння особистістю соціальних норм та цінностей, входження в соціальне середовище, засвоєння ролей і функцій, які виконує за своїми попередниками кожний індивід протягом всієї історії свого формування та розвитку [3, с. 18].

Аналіз теоретичних концепцій соціалізації був здійснений С. А. Белічевою, яка вказує, що вже з 1980-х років зміст цього поняття був розширений за рахунок зворотних зв'язків, тобто людина не тільки засвоює соціальні норми та цінності, а й активно відтворює суспільні відносини. Із тих часів поняття та зміст соціалізації суттєво не змінився. С. А. Белічева описує і відмінності соціалізації від виховання:

– відносна стихійність, неорганізованість цього процесу, що зумовлено не завжди цілеспрямованим впливом середовища, який важко врахувати та регулювати;

– мимовільне засвоєння соціальних норм і цінностей, яке відбувається в результаті активної діяльності та спілкування індивіда, його взаємодії з найближчим оточенням;

– зростаюча разом із процесом дорослішання самостійність індивіда відносно вибору соціальних цінностей та орієнтирів, кола спілкування й референтної групи [3, с. 19].

Основним завданням соціалізації є переведення соціальних норм, санкцій, рольових приписів із зовнішнього плану у внутрішній – у форму внутрішніх поведінкових регуляторів. У цьому контексті розвиток самосвідомості та саморегуляції поведінки добре описано в теорії В. О. Ядова, який розробив диспозиційну концепцію регуляції соціальної поведінки. За цією концепцією регуляція поведінки людини залежить

від ієрархії потреб та ієрархії ситуацій, в яких ці потреби реалізуються. Залежно від цього виокремлюються чотири рівні диспозицій:

- елементарні фіксовані установки, які виражають готовність до задоволення вітальних потреб у простих «предметних» ситуаціях;
- соціальні фіксовані установки, які формуються в малих групах на основі потреби у спілкуванні та виражають ставлення особистості до соціальних об'єктів;
- базові соціальні установки, які проявляються в конкретних видах діяльності та виражають ставлення до них;
- ціннісні орієнтації, які виражають ставлення людини до цілей життєдіяльності та засобів їх досягнення і визначаються загальними умовами існування суспільства [4].

Таким чином, розвиток регуляції поведінки людини у підлітковому віці характеризується зростанням усвідомленості, збільшенням ролі когнітивних чинників (ціннісних орієнтацій, ідеалів, переконань), на противагу неусвідомленим чинникам, які домінують у дитинстві (фіксовані установки). Відбувається це під впливом механізмів соціалізації.

За аналогією з концепцією внутрішньої регуляції поведінки В. О. Ядова, де рівні диспозицій виділені на основі ступеня усвідомленості та впливу суспільства й групи, С. А. Белічева пропонує розглядати рівні соціально-психологічної регуляції процесу соціалізації, на яких діють різні механізми, що забезпечують її змістовну сторону:

- неусвідомлюваний (частково-усвідомлюваний), на якому з раннього дитинства діють механізми навіювання, психологічного зараження, ідентифікації та наслідування;
- усвідомлюваний: референтна група, престиж, авторитет і популярність, групові очікування (експектації) [3, с. 23–24].

Функціональну сторону соціалізації забезпечують деякі соціально-психологічні фактори:

- групи, які утворюють найближче оточення людини, виступаючи як носії різноманітних групових норм і цінностей та являючи собою систему зовнішньої поведінкової регуляції (інститути соціалізації);
- соціально-психологічні впливи середовища, які безпосередньо сприяють інтеріоризації зовнішніх групових норм і цінностей (механізми соціалізації);
- види активної взаємодії індивіда та середовища, які виражаються у формі діяльнісно-опосередкованих, формуючись на основі провідної діяльності та взаємовідносин індивіда з найближчим оточенням (способи соціалізації).

Викривлення процесу соціалізації в підлітковому віці призводить до соціально-психологічної дезадаптації, поглиблюється від стадії шкільної дезадаптації (педагогічна занедбаність) до стадії соціальної занедбаності (бродяжництво, аморальна поведінка, алкоголізм тощо) [3, с. 32].

У вітчизняній юридичній психології прийнято вважати, що в процесі десоціалізації підлітків головну роль відіграє сім'я, а не суспільство чи інші мікрогрупи (Б. М. Алмазов, М. І. Буянов, С. А. Белічева та ін.), що, ймовірно, пов'язано з особливостями культури. Так, П. Г. Зеленков описує модель правової соціалізації особистості, де на першому рівні відбувається засвоєння норм моралі у вигляді імперативу індивідуальної свідомості, тобто формування системи цінностей, і відбувається це в сім'ї. Він вважає, що при порушенні на цьому рівні прогноз подальшої соціалізації сумнівний [5].

Серед теорій, які пояснюють причини та механізм процесу десоціалізації підлітків, у західній кримінальній психології найбільш вживаною є теорія диференціальної асоціації, висунута Е. Сатерлендом (1947) [6, р. 132–145]. Вона певним чином пов'язана з теорією соціального навчання А. Бандури, відображаючи ідеї про те, що: 1) люди постійно навчаються, в тому числі тому, як поводитись; 2) люди обирають форми поведінки, які гарантують максимальне підкріплення.

Із семи постулатів теорії диференціальної асоціації в контексті десоціалізації підлітків важливими є три:

- 1) ненормативна поведінка (аморальна, девіантна, асоціальна, злочинна тощо) за своїм психологічним змістом нічим не відрізняється від соціально-схвалюваної, підліток навчається поганому внаслідок звичайного навчання;
- 2) навчання підлітків ненормативній поведінці включає сприйняття деформованих систем цінностей, умінь і звичок під впливом соціального оточення, імітації, схвалення їх оточуючими. Крім того, підліток може бачити безпосередню перевагу ненормативної поведінки інших людей через те, що її результати, як правило, більш швидкі та потребують менше зусиль;
- 3) підліток навчається ненормативній поведінці не тому, що він такий, а внаслідок того, що взірці такої поведінки частіше потрапляють йому на очі, під час зміни оточення змінюється і поведінка підлітків.

В аспекті вказаної теорії стає зрозуміло, що основними причинами десоціалізації підлітків можна вважати особливості їх соціального

оточення: загального (вплив ЗМІ, Інтернету тощо) та найближчого (система цінностей, прийнята в сім'ї та референтній групі).

Наслідком і проявом дезадаптації підлітків є відчуження від соціально-корисних зв'язків, тобто десоціалізація, яка лежить в основі асоціальної та девіантної поведінки [7, р. 14–20].

Проявами й одночасно наслідками десоціалізації в підлітковому віці, на думку І. Л. Первової, є:

- 1) несформованість позитивно орієнтованих професійних та життєвих намірів і планів;
- 2) негативне ставлення до навчальної та професійної діяльності;
- 3) несформованість сфери соціально-корисних інтересів і прагнень;
- 4) неадекватне ставлення до педагогічних та управлінських впливів;
- 5) неспроможність критично, відповідно до норм поведінки та моралі оцінювати вчинки інших людей;
- 6) дефіцит самокритики та навичок самоаналізу;
- 7) нездатність до емпатії;
- 8) несамостійність, конформність, неспроможність долати труднощі;
- 9) відсутність культури поведінки та зовнішнього вигляду;
- 10) наявність поганих звичок [8, с. 118–120].

Узагальнюючи результати досліджень (С. А. Белічева, В. Г. Бочкарьова, А. Є. Лічко, Д. І. Фельдштейн та ін.), слід окреслити притаманні їм психологічні особливості:

– не поділяють цінності творчості, пізнання, активної життєвої позиції, прийняті в суспільстві. Спостерігаються випадки явного заперечення цих цінностей або замаскованого, під час якого зовнішнє схвалення та декларація їх важливості не поєднуються із впливом цих цінностей на регуляцію реальної поведінки («слухаю, але не слухаюсь»);

– на перше місце ставлять цінності матеріального достатку та щасливого сімейного життя, при цьому або переконані в тому, що реалізація та досягнення цих цінностей для них особисто недоступні, або не мають уявлень про те, що необхідно робити для реалізації цих цінностей як життєвих цілей. У цьому випадку висока бажаність цінностей та їх фактична недосяжність приводять до напруженості, внутрішнього конфлікту, який прагне до розрядки в найбільш простих та емоційно насичених (девіантних, асоціальних тощо) формах поведінки;

– схильні заперечувати цінність освіти і мають сформовані пояснювальні схеми для такого заперечення, які базуються на конкретних «вирваних із контексту» життєвих прикладах («Василь не вчився ні дня, а має машину та квартиру»). При цьому такі підлітки характеризуються шаблонністю, конкретністю мислення, тобто не мають пояснень щодо того, чому тільки деякі «Василі» багаті та успішні;

– переконані у відсутності життєвої перспективи, заперечують можливість досягти чогось в житті за рахунок власних сил і потенціалу. Такі підлітки переживають почуття власної непотрібності та самотності, навіть за наявності сім'ї та референтної групи перебувають на фактичному (втечі з дому, прогули занять тощо) або емоційно відстороненому рівні;

– ідентифікують себе принаймні з одним із батьків, який є більш життєво-неуспішним, вважають, що повторюють певною мірою його життєвий шлях. Як правило, проектується життєвий шлях того з батьків, який демонструє більше емоційне відсторонення або фактично відсутній у житті підлітка;

– мають деформації потребово-мотиваційної сфери (орієнтовані на задоволення примітивних потреб), більш розвинену процесуальну мотивацію (орієнтовані на задоволення більше, ніж на результат діяльності), характеризуються викривленими інтересами або взагалі їх відсутністю. Такі підлітки прагнуть до незалежності, свободи, але не можуть пояснити, навіщо вона їм потрібна. У термінах Е. Фрома це прагнення до «свободи від ...» (батьків, школи, обмежень, очікувань тощо), що має наслідком самотність і відчуження та притаманно людям з авторитарним, конформістським або деструктивним типами характеру.

Нормою розвитку в підлітковому віці є випереджене формування цінностей («чого хочуть?») над особистісними смислами («навіщо мені це потрібно?»), тобто підлітки добре знають чого хочуть, але ще не розуміють, навіщо їм це потрібно. У таких умовах розвиток людини відбувається завжди під зовнішнім впливом, в першу чергу, впливом авторитету, значущих оточуючих, які виступають прикладами для наслідування. Тому у **висновку** слід зазначити, що ядро проблеми десоціалізації підлітків лежить не у площині особистості самих підлітків, а в тому, наскільки десоціалізованим є саме українське суспільство.

Список бібліографічних посилань

1. Обухова Л. Ф. Возрастная психология: учебник. М.: Юрайт; МГППУ, 2011. 460 с.
2. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1989. 560 с.

3. Беличева С. А. Основы превентивной психологии. М.: Академия, 2001. 160 с.
4. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии/под ред. Е. В. Шороховой. М.: Наука, 1975. С. 89–105.
5. Зеленков П. Г. Правовое сознание в процессах социализации и десоциализации личности. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2006. № 23, т. 5. С. 37–42.
6. Gaylord M. S., Galliher J. F. *The Criminology of Edwin Sutherland*. New Brunswick; London: Transaction Publishers, 1988. 184 p.
7. Palmer S., Humphrey J. *Deviant Behavior: Patterns, Source and Control*. N.Y.: Plenum Press, 1999. 128 p.
8. Первова И. Л. Асоциальное поведение несовершеннолетних: социально-типологический анализ: дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.04. СПб., 2000. 340 с.

Надійшла до редколегії 24.09.2016

ВОРОБЬЁВА И. В., ЛАРИОНОВ С. А. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕСОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Осуществлён теоретический обзор проблемы десоциализации личности в подростковом возрасте. Проанализированы закономерности и механизмы нормативного психического развития в подростковом возрасте, доминирующие мотивы и интересы подростков. Раскрыты содержание понятий «социализация» и «десоциализация», механизмы и закономерности социализации и её дефектов в подростковом возрасте. Проанализированы зарубежные и отечественные теории десоциализации подростков.

Ключевые слова: социализация, десоциализация, подростки, взросление.

VOROBYOVA I. V., LARIONOV S. O. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE DE-SOCIALIZATION OF PERSONALITY IN THE AGE OF ADOLESCENCE

Theoretical overview of the problem of the de-socialization of personality in the age of adolescence has been implemented. The patterns and mechanisms of normative mental development in the age of adolescence, the dominant motives and interests of youngsters have been analyzed. It has been demonstrated that the key psychological process of the age of adolescence is growing-up, which is to overcome the inconsistencies between the existing mental and behavioral abilities of an individual and the requirements of the “adult” society. Most indicative objective elements of growing-up are attitudes of a minor to various aspects of reality; they are formed on the basis of the subjective experience of adulthood.

It has been demonstrated that the development of personality in the age of adolescence occurs as far-ther – as the less under the influence of the processes of learning and education, and as more under the influence of the socialization process, in small groups of communication. Mechanisms and patterns of this process have been demonstrated.

The content of the notion of the de-socialization, its mechanisms and patterns in the age of adolescence have been revealed. The generalization of the results of experimental studies, presented in the scientific psychological literature, allowed to present features of the de-socialized minor and an indicative list of his psychological characteristics.

Keywords: socialization, de-socialization, youngsters, growing-up.

УДК 159.9:378.635.174-057.87

Д. М. КИСЛИНСЬКА,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5834-383X>

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ РЕГУЛЯТОРІВ ПОВЕДІНКИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ В УМОВАХ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Розглянуто особливості формування ціннісних регуляторів поведінки правоохоронців на етапі фахової підготовки. Виокремлено та розкрито сутність чотирьох основних функцій ціннісних орієнтацій особистості: визначення мети, мотивування, оцінювання та саморегуляції активності людини. Підкреслено значення періоду навчання у вищому навчальному закладі для розвитку ціннісно-сміслових структур особистості.

Виокремлено, проаналізовано та надано змістовну характеристику чотирьом основним етапам формування ціннісних регуляторів поведінки майбутніх правоохоронців. Розкрито сутність засобів організації процесу формування системи ціннісних орієнтацій майбутніх правоохоронців на етапі професійної підготовки.